

RESSENYES

La cultura catalana a l'edat dels imperis

Òscar Costa Ruibal

HISTORIADOR

Enric UCELAY-DA CAL, *El imperialismo catalán. Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*, Barcelona, Edhasa, 2003.

Tal com exposa l'autor del llibre, l'«imperialisme català» és, si es pot definir ras i curt, de bon principi, una metàfora política. Metàfora, segons pròpia definició, que implica la complexa articulació d'un programa ideològic i d'unes orientacions estratègiques i tàctiques que inicialment poden tenir un sentit divers, fins i tot semblar contradictòries, però que es compendien i fonen, assolint tot el seu significat en una proposta imperial. Aquest caràcter plenament polític i conscientment formulat del projecte que impulsa el catalanisme hegemònic durant el primer nou-cents, encarnat per la Lliga Regionalista, proporciona d'entrada el fil conductor principal d'una obra que assoleix un caràcter simfònic, per la complexitat dels temes tractats, la diversitat de registres i l'ingent nombre d'autors i obres que desfilen per les seves pàgines.

La multitud de factors i la diversitat de matisos necessaris per entrar en un complicat mosaic polític i cultural justifiquen el gènere de l'assaig històric com a forma d'aproximació vàlida a la realitat d'aquest corrent. El mateix concepte d'imperialisme, sobre el qual gira l'estudi, amaga una

càrrega ben àmplia de significats, que recupera extractes històrics ben diversos de la cultura política occidental. Des dels fonaments en el classicisme grecoromà, passant per la importància de les nocions a l'Edat Mitjana, sobre les relacions entre el poder religiós i el civil, fins al Renaixement i l'evolució durant el període modern, on sota la denominació d'imperi comencen a albirar-se formes complexes d'estructuració sota el mateix ceptre imperial d'entitats polítiques diverses que assoleixen projecció mundial. Arribats al segle dinou, els paradigmes imperials poden buscar-se en diverses fórmules, com de fet ho va fer el catalanisme, sigui en la monarquia dual de l'Imperi Danubià o en l'articulació de dominis i colònies de l'Imperi Britànic, tot arribant fins a les receptes imperials jurídicament més informals, però altament efectives, com les que preconitzaven importants sectors de la classe política americana. Així, en el tombant del segle, l'imperialisme va esdevenir una fórmula ideològica i política de la modernitat.

S'ha d'insistir, finalment, en el fet que la noció d'imperi arriba fins a nosaltres filtrada per l'experiència d'un segle en què les dues guerres mundials, els processos de descolonització i la desaparició de les formes culturals que l'emparaven ens fan difícil la comprensió de l'atractiu que aquesta fórmula ideològica podia exercir en les ments d'ara fa cent anys.

Els eixos de l'imperialisme de la Lliga: Prat, Cambó i D'Ors

L'exposició no es limita al període estricte d'influència de la Lliga, sinó que fa una llarga repassada del catalanisme des dels orígens fins a les seves influències en l'àmbit cultural castellà més enllà de la Guerra Civil. Els eixos per estructurar l'extens relat, que amb les abundoses notes arriba a les 1.087 pàgines, els proporcionen les figures de tres personalitats rellevants del període: Enric Prat de la Riba, Francesc Cambó i Eugeni d'Ors, que d'aquesta manera esdevenen també, cadascun d'ells, metàfora descriptiva de la diversitat d'aspectes de l'expansionisme català.

El llibre no defuig aportar una interpretació pròpia de la significació dels tres protagonistes principals, i al mateix temps busca la polèmica amb les visions més freqüents dins de la historiografia. Cal destacar aquí, almenys les que semblen més rellevants, el seu distanciament amb la fixació del paper de Cambó i Prat dins l'imaginari nacionalista ancorat,

segons l'historiador, en una percepció dels anys trenta, a la vegada que també vol distanciar-se, no sense controvèrsia, de les visions de l'esquerra forjada a partir d'un presentisme molt influenciat per les expectatives que es podien tenir durant el tardofranquisme i la Transició.

Amb aquests supòsits, el llibre desplega un llarg recorregut que porta l'autor a reconsiderar, d'acord amb l'explicació del seu objecte principal, tot seguint el decurs de les primeres formulacions catalanistes, la matèria primera política a la qual Prat de la Riba va donar més endavant una formulació molt més complexa i capaç de respondre a la tensa i polièdrica realitat en què es va haver de resoldre el catalanisme «intervencionista». Així, la tradició federalista republicana, el corrent catòlic, la Renaixença, són analitzades segons els elements que van portar a la reelaboració pràctica. En aquest quadre d'antecessors destaca en un lloc de privilegi Valentí Almirall, al qual Ucelay dedica una especial atenció, com a introductor d'una part ben significativa de l'utilatge teòric que Prat va recollir més tard recol·locant-lo, amb sentit divers, dins de la seva teorització. L'interès d'Almirall pel pensament polític anglosaxó i, molt especialment, la idea del *selfgovernment* com a via d'articulació política de la societat civil, va aportar un element al qual Prat de la Riba atorgà un paper rellevant. Prat va saber recollir, seguint l'autor del llibre, de totes aquestes tradicions els elements que li eren més útils i «donar-los la volta», per situar-los dins de la seva pròpia concreció doctrinal. La lectura d'Ucelay-Da Cal, efectuada sobre un abundós aparell erudit, tracta els antecedents del catalanisme, d'acord amb les seves pròpies necessitats argumentals i, per tant, pot resultar polèmica, almenys dissonant amb algunes de les interpretacions més freqüents; vegeu, per exemple, la interpretació que fa del *Memorial de Greuges*, en què posa de manifest els límits amb què es va trobar la proposta d'Almirall. En conjunt la figura de Prat com a ideòleg no resulta en el llibre gaire original, però en canvi l'autor ens presenta un doctrinari capaç d'una síntesi amb la qual possibilitar l'acció política moderna, en una societat més complexa que la que havia vist néixer el catalanisme. Des d'una plataforma política com la Lliga Regionalista, que buscava la mobilització de les classes mitjanes, la seva proposta es vertebrà a dues bandes: per una banda, l'exigència d'uniformitat cultural, bé que aquesta era una situació que havia d'arribar, i

per l'altra, la capacitat d'actuar a la Península, entesa com el conjunt de l'Estat i, també, almenys en teoria, Portugal, i fonamentada sobre la seva proposta imperialista, que li permetia superar els límits estrets que marcaven les possibilitats d'acció política des del marc del nacionalisme vuitcentista. Aquesta seria la síntesi de la part dedicada al pensament polític, que en el llibre ocupa un lloc preeminent. Com el mateix autor suggereix, es tracta d'un intent de desmitificar la figura de Prat elevat, per diverses raons, al santuari dels pares del nacionalisme posterior amb l'aurèola d'una acceptació que defuig l'anàlisi d'alguns dels aspectes del seu pensament, els més condicionats per la cultura imperialista de la seva època. En sentit crític s'ha de dir, però, que ben mirat l'anàlisi de les bases polítiques del seu pensament, s'exposa en el llibre d'una manera no gaire llunyana de la visió que el mateix Prat tenia de la relació entre el seu propi pensament i el pensament que li precedia.

El marc polític dissenyat pel catalanisme intervencionista comportava una oferta moral envers Espanya, que es basava en l'expansió del caràcter i, fins i tot, del tarannà modern de la «societat civil catalana». Ucelay-Da Cal analitza a la seva obra les bases d'aquest pensament, des de la concepció de Maragall de l'iberisme, tot passant pels diferents intents d'elaboració d'un pensament racista (des d'una atenta anàlisi de l'activitat i l'obra d'un Pompeu Gener, un doctor Robert o un Pere Màrtir Rossell), que en cap cas va arribar a transformar-se en un corrent central dins del pensament català. Una de les aportacions més remarcables del llibre se centra en la consideració de les bases anglosaxones del pensament imperial català; al ja esmentat concepte del *selfgovernment*, caldria afegir el *selfconsciousness*, autoconsciència expressada en el sentit pragmàtic propi d'una societat civil moderna i complexa, i que arribà al marc teòric català a través de fonts ben diverses, des de l'escola escocesa formada a mitjan segle XIX, fins a la lectura intensa que fa el catalanisme intervencionista de l'obra de l'historiador i crític literari francès Hippolyte Taine. L'estudi que l'autor fa de les formes de moralitat protestants modernes de tarannà expansionista amb les que arriba a emmirallar-se el catalanisme, sobretot a partir de l'interès per Carlyle i Emerson, és especialment reeixit, bé que a vegades es troben a faltar referències a figures menors, com la de Joan Torrendell, que eren considerades pels contemporanis noucentistes com a

difusors de l'emersonisme. Aquesta capacitat del catalanisme intervencionista per integrar pautes de moralitat protestant sense renunciar a la seves arrels culturals catòliques va constituir un fet ben característic del tipus de tarannà modern amb què es remarcava el caràcter diferencial amb la cultura espanyola, a la qual s'oferia, en canvi, l'imperi de la societat civil.

Aquest va ser un dels sentits en què va destacar l'acció de Cambó, la figura del qual l'autor estudia amb la intenció de restituir-li una dimensió de la qual les circumstàncies, sobretot el poc afortunat «mori Cambó» dels anys trenta, el van privar. En cert sentit, Cambó ha estat vist pel catalanisme posterior a la Guerra Civil com el polític conservador que va actuar a Espanya prop de Maura, Canalejas i Alfons XIII, per acabar encapçalant les dretes locals durant la República, destacant més com un polític pràctic i per les iniciatives del seu mecenatge que per la sòlida reputació d'ideòleg, sense transaccions ni compromisos externs, que va envoltar la imatge posterior de Prat. L'autor rescata per a Cambó el paper de teòric i assenjala la importància de la seva empremta en la conformació del catalanisme expansionista amb un perfil propi, tot i la substancial coincidència del dirigent de Verges amb el programa ideològic expressat a *La Nacionalitat Catalana*.

Posats un al costat de l'altre, hi hauria una clara acceptació per part de Cambó de la idea imperial expressada per Prat, però la seva acció en el marc espanyol hi marcaria també diferències: allò que en Prat, més inclinat a la política interna, quedava expressat com una metàfora (l'oferta imperial catalana envers la resta de la Península), en Cambó es traduïa en una opció de política estatal real i concreta, amb l'horitzó del joc d'acords entre diverses nacions que havia de donar lloc a l'Estat peninsular. El pes del *selfmade man* que era Cambó, quedava esbossat en aquesta capacitat per respondre a les circumstàncies més immediates de l'alta política. Les arrels d'aquesta actitud es troben, segons l'historiador, en el període de formació del líder regionalista i en la particular manera en què va rebre la influència del pensament nacionalista francès, a les acaballes del vuit-cents, especialment d'algunes de les propostes barresianes, més que el monarquisme reaccionari de Maurras i l'*Action Française*. Com en el cas de Prat, es completava amb altres influències, entre les quals destacava l'escola jurídica de Savigny, però al mateix temps, com l'autor subratlla,

s'ha de tenir present que el mateix Cambó equilibra aquesta recepció amb el pes de la seva pròpia experiència i de la importància que concedia a la mateixa tradició catalanista.

És a partir d'aquesta aproximació al pensament del líder regionalista que Ucelay-Da Cal exposa un dels temes clau per valorar l'imperialisme català: allò que té de recepció del pensament europeu del tombant de segle. L'enfocament de l'autor del llibre inclina la balança més a la pròpia experiència catalana que a la importància de l'adaptació al nostre medi dels corrents ultrapirinencs. Hi ha un interès evident per donar a l'imperialisme un lloc central en la teorització del catalanisme que porta l'autor a relativitzar la influència dels corrents exògens.

De l'estudi de Cambó cal retenir també la importància de la formació i la promoció dels nuclis de professionals intel·lectuals i tècnics, que es van destacar per la preocupació per l'estatisme, en estreta connexió amb les possibilitats reals d'actuació política en l'ampli marc espanyol i que van marcar, a la pràctica, un matís diferenciador amb la concepció defensada per Prat. Als debats interns del nucli més important d'aquest grup, durant la conjuntura immediata a l'ensorrament de la Solidaritat, Ucelay-Da Cal veu la confrontació de les concepcions diferents dels dos màxims dirigents de la Lliga.

Molt diferent al d'aquests dos dirigents va ser el paper que va tenir el tercer personatge sobre el qual s'encadena l'argumentació del llibre: Eugeni d'Ors. Tot i el seu ressò com a intel·lectual, periodista i agitador cultural, teòric de l'imperialisme i definidor del noucentisme, D'Ors va tenir, per força, un paper de menys entitat en la concreció imperialista que Prat i Cambó. La seva proposta d'un civisme elitista basat en el model clàssic i renaixentista era en molts sentits una síntesi eclèctica de diversos corrents europeus amb una especial atenció a l'experiència del nacionalisme francès i italià. D'Ors va anar formulant una versió abstracta del significat real de la proposta de Prat i Cambó, que va permetre amb el temps la seva exportació, en un altre context i amb un altre sentit, al món de l'ultradreta espanyola i al franquisme. Ucelay estudia amb deteniment alguns dels contactes que van marcar la pauta d'aquest procés de transferència i de canvi de sentit del corrent imperialista català vers l'àmbit polític i cultural de l'autoritarisme espanyol.

Una proposta polèmica sobre un tema encara obert al debat

En conjunt, *El imperialisme catalán* és un important assaig, amb desplegament d'erudició i de tesis que aboquen per força a la polèmica. En una obra polifònica com aquesta, el debat no està tant en les omissions o en els aspectes particulars, bé que també podrien donar lloc a matisacions, com en el lloc assignat als diversos elements. En aquest sentit es poden avançar alguns punts discutibles sobre els quals caldria articular un debat.

En primer lloc, cal ressaltar que el mètode emprat s'inclina més vers la història de les idees polítiques i la recerca de la genealogia dels conceptes, que a posar de manifest l'estudi de les conjuntures i de les respostes immediates a les vicissituds polítiques, locals i internacionals, socials i fins i tot personals que condicionen tota ideologia, un àmbit molt més propi de la història cultural. L'explicació d'un discurs tan «plàstic» i tan mal-leable com el que caracteritzà l'imperialisme català, hauria d'ocupar més centralment un espai a mig camí entre la història de les ideologies i els esdeveniments polítics, molt condicionat a respondre les exigències del temps curt. Georges L. Mosse parlava, a *La cultura europea del segle XX*, de veritables estats mentals col·lectius, més que de discursos estructurats internament en el sentit de la història del pensament més clàssica, per referir-se al que considerava unes de les característiques més pròpies de l'evolució del pensament contemporani. No és que al llibre que ens ocupa no estigui present aquesta línia interpretativa; a tall d'exemple, recordem com l'autor posa de manifest la importància de la pràctica política efectiva, als passadissos del Parlament, al contacte amb la política real de l'Estat, en el modelatge de la visió de Cambó, i li dóna un sentit propi a la recepció dels corrents europeus i a la mateixa visió de Prat. Però, en general, es prioritza una visió més fixa, que privilegia un lloc central per a la concepció estructural política de l'imperialisme en el conjunt de la teorització catalanista. Esdeveniments amb gran força per condicionar el discurs expansionista, com la Setmana Tràgica, s'analitzen com a entrebancs polítics en la història de la Lliga amb conseqüències també polítiques, però restant transcendència a la forma en què condicionaren la mateixa realitat de fons de l'imperialisme a Catalunya, on es van començar a percebre els límits de l'expansionisme pràcticament des de la seva arrencada. Un bon exemple el proporciona també la Solidaritat Catalana, en l'explicació de la qual es ressalta tota la seva potencialitat com a banc de proves de la

doctrina elaborada per Prat a *La Nacionalitat Catalana*, a la qual l'experiència parlamentària de Cambó i l'activitat propagandística i teòrica del grup de *La Catalunya*, amb un èmfasi estatista més rotund, va servir, en l'exposició d'Ucelay-Da Cal, com a contrapunt, tot generant una tensió entre els dos prohoms, identificats d'una forma abstracta amb les seves estratègies, que és un dels principals arguments subjacents del llibre. En canvi, l'experiència estrictament històrica, els compromisos, la pressió de la dreta social, de l'Església, les dificultats a l'hora d'articular polítiques concretes, la intervenció en els projectes africanistes del maurisme, factors tots ells amb una incidència ben real sobre les tensions ideològiques i en la conformació del corrent imperialista, queden en un discret segon nivell explicatiu.

En segon lloc, el llibre, com ja hem assenyalat, se centra en la consideració de la projecció peninsular de la idea imperial, que constitueix un dels eixos explicatius recurrents tot al llarg de les seves pàgines. En canvi, el disseny d'estratègies exteriors, l'africanisme i l'americanisme, s'estudien fora del tram argumental central, gairebé com a temes subsidiaris a l'explicació. És possible que l'explicació es trobi en la voluntat de distanciar l'anàlisi de l'imperialisme de les interpretacions en voga des dels anys setanta, que el veien anacrònicament com una coartada ideològica d'un mer expansionisme econòmic, tot i la brillant exposició que fa l'autor del seu sentit ideològic i cultural a ambdós costats de l'Atlàntic, a través del pensament de figures com la de l'uruguaià Rodó. Cal recordar que l'imperialisme català es desenvolupà com a corrent en el context immediat a la Gran Guerra i que va haver de respondre a una conjuntura de tensió internacional, que obligava a definicions constants, que el tenyien d'un caràcter per força defensiu davant de l'agressivitat de la frenètica competència entre les potències. En aquesta situació es feia difícil fer una política que es volgués modernitzar, capaç de mantenir unes expectatives, no tan sols dins el món polític, sinó envers la mítica societat civil, sense avançar constantment propostes d'intervenció. Les plataformes d'expansió (Casa d'Amèrica, Congrés de Geografia Colonial, congressos d'emigració, viatges de prospecció econòmica, etc.) que s'engegaren a l'empara de l'imperialisme, eren el suport d'un discurs necessari per encarar l'activitat política normal i, en aquest sentit, eren alguna cosa més que somnis arrelats en l'humus dels plantejaments panculturalistes propis del moment.

Un darrer tema de debat apuntaria a ressaltar la importància de les segones figures en el desenvolupament del corrent. La focalització del discurs en les grans figures condiona en alguns punts la importància donada als protagonistes de segona fila, deixant de banda l'autonomia relativa que va anar assolint com a responsable d'alguns posicionaments, progressivament diferenciats dels grans trets estratègics dissenyats pels dirigents. A vegades, darrere les divergències entre Prat i Cambó, que l'autor considera un dels motors de l'imperialisme, s'amaguen les expectatives d'aquests sectors que van generar, a poc a poc, compassant els canvis sociològics i de mentalitat, la seva pròpia interpretació i les seves pròpies estratègies. Caldria demanar-se, de manera autònoma a les grans figures, pel paper de l'entusiasme expansionista en la complexa gestió del noucentisme.

Per acabar, cal recordar que l'imperialisme es recolzava en una mena de percepció generalitzada d'uns valors d'època als quals l'activitat teòrica dels ideòlegs té sempre presents, bé que no sempre siguin explícits. La literatura i les diverses manifestacions de l'art, tant en les seves formes cultes com en les seves versions populars, estan impregnades d'uns valors avui esmorteïts. En aquest sentit l'imperialisme va ultrapassar els límits de la Lliga i el seu entorn i va anar, si es vol, més enllà de la metàfora política de la formulació de Prat o de les concepcions practicopolítiques de Cambó, per apropar-se al món dels imaginaris col·lectius. Sabem poc sobre la percepció de l'imperialisme dins els altres corrents polítics, sobre la manera en què es va entendre des de l'esquerra obrera per exemple, sobre l'impacte dins de les diverses formes de la cultura. Un fet en absolut atribuïble a l'obra que comentem, però capaç d'establir noves perspectives per aportar un element de judici sobre el significat i el valor últim del corrent imperialista.

Cal esperar que aquest llibre i la transcendència del tema obrin la porta al necessari debat, que entenem que l'obra més que defugir busca provocar.